

ההרתעה ומגבלותיה

יאיר עברון

משמעותה של הרתעה

ההרתעה היא תהליך מורכב ביותר ומכילה קודם כל את יסוד האיום בהפעלת כוח בדרך של מניעה או ענישה, במטרה למנוע מהלך אלים של היריב. אולם הצלחת ההרתעה מותנית במכלול של גורמים – מדיניים, אסטרטגיים, ופסיכולוגיים.

ככל שעולה יכולת המרתיע להעניש את המורתע (עדיפות צבאית), כך מתחזק האפקט ההרתעתי. מנגד, ככל שגובר תסכולו של המורתע מהמצב המדיני, כך עולה נכונותו לאתגר את הסטטוס קוו. לכל אלה מתווסף ממד הנחישות, היינו, נכונותו של המרתיע להפעיל את איומי הענישה. ממד אחרון זה הוא חמקמק והשלכותיו מורכבות.

הרתעה הדדית – במצבי סכסוך רבים מנסים שני הצדדים להרתיע האחד את יריבו. במסגרת זו אף מתנהל לעתים קרובות "דיאלוג הרתעתי" שבו משמשים בערבוביה איתותים מסוגים שונים: הצהרות, מהלכים "אילמים" באמצעות תנועת כוחות צבאיים, ולעתים אף פעולות צבאיות מוגבלות.

ההרתעה הישראלית נגד מדינות אזוריות – הודות ליתרונה הצבאי הברור, מצד אחד, ולהסכמי השלום עם מצרים וירדן, מצד שני, וכן בגלל היעדר אינטרס חיוני ברור למתקפה על ישראל מצד רוב מדינות ערב האחרות (ועם כמה מהן אף יש שותפות אינטרסים כזו או אחרת), נהנית ישראל מהרתעה יציבה.

ההרתעה הישראלית נגד שחקנים

לא-מדינתיים – בדרך כלל ההרתעה אפקטיבית כאשר הצד המורתע הוא מדינה בעלת מרכז החלטות מגובש, השולט על כל גורמי הכוח במדינה. עם זאת, אפשר להגיע להרתעה גם מול גורמים תת-מדינתיים בתנאים שונים. כך, למשל, משוואת ההרתעה עם הפלסטינים נשענת על שני מרכיבים עיקריים: רמת ההישגים המדיניים שהפלסטינים מצפים לה והתסכול המתקשר לכך בהעדר התקדמות מדינית, מצד אחד, והתגובה הישראלית הנוקשה על טרור וגרילה, המחוללת אף נזקים נרחבים ומתמשכים לחברה הפלסטינית, מצד שני. בהעדר התקדמות מדינית חוזרת ופורצת אלימות פלסטינית אל מול דיכוי ישראלי. וכך נראה שפת"ח וחמאס קיבלו את הפסקת האש בינואר 2005 בגלל הלחץ הצבאי הישראלי ועייפות החברה הפלסטינית, ומתוך ציפייה לחידוש התהליך המדיני. העדר גורם מרכזי שולט בציבור הפלסטיני מקשה כמובן על אפקט ההרתעה הישראלי ומגביל אותו, אולם הוא אינו מבטל את האפשרות לבנות מאזן הרתעה בתוך הקשר של תהליך מדיני כזה או אחר, ולו גם מוגבל בזמן.

מאזני מיני-הרתעה – הן בין מדינות והן כאשר הסכסוך הוא בין מדינה לשחקן תת-מדינתי אפשר ליצור מאזן הרתעה מוגבל, המתייחס לא לכלל הסכסוך אלא להיבטים מוגבלים ומסוימים שלו. במאזנים

אלה יש לעתים צורך "לתחזק" את המאזן ההרתעתי, אם בדרך של הסדרים מדיניים ואם בדרך של הפעלת כוח מוגבלת.

משוואת ההרתעה – ישראל – חזבאללה

במאי 2000 פינתה ישראל את כוחותיה וכן את צד"ל (צבא דרום לבנון) מדרום לבנון. פינוי זה נעשה במסגרת של הסדר מדיני, שאף אושר על ידי האו"ם וקיבל את תמיכת הקהילה הבינלאומית, וכמובן ממשלת לבנון. אף על פי כן פעל חזבאללה זמן קצר לאחר הפינוי וביצע את מתקפתו הראשונה המוגבלת בהר דוב. מאז חזר חזבאללה ותקף מדי כמה חודשים (למעט תקופה ארוכה יותר של הפסקת אלימות) בגזרה המזרחית של דרום לבנון. לימים הפכו מתקפות אלה כמעט לריטואל קבוע: פתיחה באש על מוצבים ישראליים והימנעות (בדרך כלל) מתקיפת יישובים אזרחיים. צה"ל הגיב באש על מוצבים של חזבאללה, ובדרך כלל נסתיימו התנגשויות אלה בתוך יום.

נראה כי דפוס זה של התנהגות יצר מערכת של "כללי משחק" בצפון. אלה שירתו את מטרותיו של חזבאללה בלבנון פנימה וכנראה אף היו נוחות לסוריה ולאיראן. מובן של ישראל לא היה הדבר נוח, אולם בסופו של דבר לא שיבשו "כללי משחק" אלה את החיים בצפון. מרקם החיים האזרחיים שם שוקם לאחר תקופה ארוכה של מצב לא נורמאלי, והפעילות הכלכלית התרחבה

עשרת מונים. על רקע זה לא היה טעם להגיב על הגירויים של חזבאללה. יתר על כן, החל ב-2005 הלכה ונרקמה התקווה שהמערכת הפוליטית בלבנון תשתנה, ועם פינוי הכוחות הסוריים הסתמן סיכוי מסוים גם לשינוי במעמדו האוטונומי הצבאי של חזבאללה.

"כללי משחק" אלה הם בעצם תוצאה של מאזן "מיני הרתעה" הדדי. ישראל הרתיעה את חזבאללה מחידוש הפעילות הנרחבת כלפי היישובים האזרחיים, ואילו חזבאללה הרתיע את ישראל מהתקפה כללית שמטרתה – שבירתו של הארגון. הרתעה הדדית זו נשענה על מכלול של גורמים: האיום הצבאי הענישתי ההדדי, מצד אחד, והגורמים הפוליטיים-חברתיים, מצד שני. חזבאללה היה מודע למחירים שיושטו על קהילת התמיכה בו – האוכלוסייה הלבנונית, ובעיקר השיעית, במקרה שיפר את "כללי המשחק", ואילו לישראל היה, כאמור, נוח להימנע מלהיגרר לפעולה נרחבת שתשבש את מרקם החיים בצפון.

וכך, על אף היותו של חזבאללה שחקן תת-מדינתי עדיין היה אפשר להפעיל מולו איומי הרתעה. הפרדוקס הוא שהיותו של חזבאללה שחקן הפועל פוליטית בתוך לבנון ובעל שאיפות להגברת עוצמתו הפוליטית שם, דחף אותו לשני כיוונים הפוכים: מצד אחד, במסגרת הפוליטיקה הפנים-לבנונית, הוא נאלץ להפגין תמיד את ייחודו כ"מגן" על לבנון מול ישראל, וכדי להמחיש זאת הוא נזקק מפעם לפעם לאותם גירויים אלימים שהוזכרו. ואילו מצד שני, דווקא היותו שחקן לבנוני אילץ אותו, כאמור, להיזהר ולא לגרור התקפה ישראלית מאסיבית.

הפרת כללי המשחק – בפעילותו

האחרונה לא "שבר" חזבאללה לחלוטין את כללי המשחק, אולם הוא הפר אותם בצורה ניכרת. הוא הפעיל אש מול מטרות אזרחיות (דבר שעשה גם קודם לכן, אולם בהיקף מצומצם ביותר). הוא פעל בגזרה המערבית ובגזרה רחבה. ולבסוף, הוא ביצע את החטיפה, צעד שכבר בוצע באוקטובר 2000, אולם לא צלח בידו מאז. הצירוף של כל הגורמים האלה הוא שהביא לפגיעה בסף ההרתעה הישראלית והתבקשה תגובה ישראלית על כך. ככל הנראה העריך חזבאללה שהוא לא הפר את כללי המשחק ועל כן אף לא ציפה לתגובה הישראלית המאסיבית.

היקף התגובה הישראלית

לתחזוק מאזן ההרתעה הספציפי כלפי חזבאללה יתכן והיה די בתגובה צבאית אינטנסיבית אך מוגבלת בזמן. ברם, ישראל, ש"כללי המשחק" ממילא היו לה לזרא, מפני שנכפו מראש על ידי חזבאללה, ביקשה, באמצעות המבצע הצבאי, להביא לשינוי מעיקרו של המצב בדרום לבנון, וכך אף הוגדרו מטרות המערכה. לשם מימוש מטרות אלה היה צורך בהפעלת כוחות גדולים בהרבה ובקביעת זירת פעולה נרחבת. מימושם של יעדים רחבים אלה מוטל בספק, אלא שהם גולשים ממילא מעבר לחיזוק אפקט ההרתעה.

הדימוי ההרתעתי של ישראל. עוצמתה הצבאית הכוללת של ישראל מבטיחה כי ההרתעה הכללית שלה נגד גורמים שונים באזור נשמרת בכל מקרה. כך היה אף אם לא היתה ישראל מגיבה כלל או מגיבה במועד מאוחר יותר. עם זאת, הניסיון של חזבאללה

לנכס לעצמו מידה של מנהיגות והובלת מהלכים בזירה הישראלית-פלסטינית, ניסיון שהתבטא בהתנהגותו הכללית של הארגון בתקופה האחרונה וחזר והודגש בתנאים שהוזכרו בשמו – התובעים לשחרר אלפי אסירים פלסטינים בתמורה לשחרור החטופים – עלול היה להשפיע גם על ההתנהגות הפלסטינית בעתיד. ראוי להבהיר נקודה זו.

עתיד היחסים המדיניים אסטרטגיים בין ישראל לפלסטינים לא ייקבע בסופו של דבר על ידי גורמי חוץ, אלא בעיקר על ידי האינטראקציות בין שני הצדדים. כך גם מאזן ה"מיני הרתעה" הישראלי-פלסטיני. אלא שגורמי חוץ עלולים לפגוע או עשויים לסייע בייצוב מאזן זה. התגובה המאסיבית הישראלית בלבנון ממחישה את היקף הענישה שישראל מסוגלת להסב לגורמים הפועלים נגדה ולתשתיות החברה שלהם. לדבר זה עשויה להיות חשיבות אם וכאשר ישראל תנוע לכיוון הסדרים מדיניים עם הפלסטינים, או לכיוון של פתרון חד-צדדי כדוגמת ההתכנסות. אין להניח שישראל תהיה מסוגלת לבצע מהלכים אלה במהלך המשך אלימות וטרור בגבול הצפון או מצד ארגונים פלסטיניים אלה או אחרים.

לסיכום, ההרתעה אינה חזות הכול בניהול ובפתרון סכסוכים. היא אסטרטגיה אחת מבין כמה, המיועדת לייצב מערכת יחסים סכסוכיים. ברבים מהמקרים היא מצליחה לתקופת זמן מסוימת בלבד. היא גם אינה באה במקום הסדרים מדיניים. תפקידה הוא ייצוב היחסים הצבאיים בעת סכסוך וגם תמיכה בהסדר מדיני לכשיגיע.